אלאור כהן

מיהי הנפש השבעים – הצעת פשט לסוגיה

הקדמה

במאמר זה נבחן סוגיה באגדה, ונלמד את פירושה הרגיל. כמה קושיות על פירוש זה יעוררו צורך למצוא פירוש אחר לסוגיה. לאחר שנברר כמה שאלות בסיסיות בסוגיה זו ולאור מדרשים נוספים, יונחו יסודות איתנים להבנת עומק כוונת חכמים בסוגיה זו.

◆

סוגיה דגמרא

הגמרא בב"ב דנה בקושיה מפורסמת בזהות הנפש השבעים של יורדי מצרים (ב"ב קכג.-קכג:):

> בעא מיניה אבא חליפא קרויא מרבי חייא בר אבא: בכללן אתה מוצא שבעים, בפרטן אתה מוצא שבעים חסר אחד! אמר ליה: תאומה היתה עם דינה, דכתיב: "ואת דינה בתו" (בראשית מו, טו). אלא מעתה, תאומה היתה עם בנימן, דכתיב: "ואת בנימין אחיו בן אמו" (שם מג, כט). אמר: מרגלית טובה היתה בידי ואתה מבקש לאבדה ממני, הכי אמר רבי חמא בר חנינא: זו יוכבד, שהורתה בדרך ולידתה בין החומות, שנאמר: "אשר ילדה אותה ללוי במצרים" (במדבר כו, נט), לידתה במצרים ואין הורתה במצרים.

ומפרש הרשב"ם (שם):

> **מרגלית טובה** – טעם יקר בעיני כמרגלית שלא הייתי רוצה לגלות ומעיקרא לחדודי הוא דבעי. **לאבדה ממני** – כלומר לגלותה לאחרים ולחבב הטעם היה אומר כן.

◆

קושיות על פירוש הרשב"ם

ע"פ הרשב"ם, הטעם לכך שרבי חייא בר אבא לא ענה את התשובה הנכונה מההתחלה, מפני שרצה לחדד את אבא חליפא קרויא. כלומר, ע"פ הרשב"ם קושייתו של אבא חליפא ("אלא מעתה, תאומה היתה עם בנימין") היא קושיה מתבקשת, שאם לא כן לא שייך לחדדו בה . אך כאשר מתבוננים בקושייתו של אבא חליפא, נראה שישנן כמה סיבות לכך שקושייתו אינה מתבקשת כל כך, ולכאורה היא אפילו קושיה חלשה שניתן לדחותה בקלות:

א. כשם שהרגיש הרשב"ם (שם. ד"ה בכללן), ניתן להוכיח שהנפש החסרה היא מבני לאה, כדבריו: "ומבני לאה חסר, דכתיב בכלל דידה ל"ג, ובפרטם אי אתה מוצא אלא ל"ב". כלומר, הנפש היתרה לא יכולה להיות תאומת בנימין, כי היא אינה מבני רחל. לפיכך תאומת דינה היא אפשרות הגיונית (וכן יוכבד כבמסקנה), אך לא יתכן שמדובר בתאומת בנימין.

ב. בעיה שניה בקושייתו של אבא חליפא היא הפסוק שאותו הוא מביא. רבי חייא בר אבא מביא פסוק המופיע במניין היורדים למצרים ("ואת דינה בתו"), בפרשיה בה אנו עוסקים. אך אבא חליפא מביא פסוק מירידתם השניה של האחים לשבור אוכל, ומה עניין פסוק זה לכאן?[א]

ג. מדוע בחר אבא חליפא להקשות דווקא מבנימין? ניתן להקשות גם מהפסוקים "את שמעון" (מב, כד ועוד) או "את יוסף" (ל, כה), ולומר שהיו להם תאומות. ואולי בכלל צריך לומר שנפש זו היא תאומת יעקב, והיא נלמדת מהמילים "את יעקב" (כה, כח)?[ב]

אך התמיהה הגדולה ביותר היא מדוע לא למד אבא חליפא מהמילים "את יהודה" (מו, כח), ובכך שלושת הקושיות האחרונות אינן קשות עליו כלל? גם את

א). ניתן אמנם לומר שפסוק זה רק מעיד על קיומה של התאומה, וממילא יש למנות אותה בירידה למצרים. אך יש לדחות זאת, שהרי אין חילוק בין תאומת בנימין לתאומות שאר השבטים אליבא דמאן דסבר דקיימות (בראשית רבה פד, כא). וכשם שמ"ד דקיימות צריך לומר שמתו לפני ירידתן (רש"י בראשית מו, כו), כך ניתן לומר שתאומת בנימין מתה לפני ירידתה. להלן בהצעתי אביא ישוב אחר.

ב). כ"כ יש לשאול מדוע בחר להקשות דווקא מפסוק זה, ולא מפסוקים רבים אחרים המזכירים "את בנימין"? התשובה לשאלה זו תבואר בהערה אחרונה בסוף המאמר.

המילים האלו ניתן לדרוש באותה צורה, אלא שהם נאמרים על יהודה בן לאה, ובאזור הפרשיה בה אנו עוסקים – בירידה למצרים!

קושיות אלו מראות שקושייתו של אבא חליפא היא לכאורה אינה קושיה אלימתא כלל. אילו רצה רבי חייא בר אבא להסתיר את התירוץ האמיתי ("ואתה מבקש לאבדה ממני") – כל שהיה מוטל עליו, הוא לדחות בפשטות את הקושיה, וכדלעיל. אך יתרה מזו, באותה מידה שניתן היה לדחות את קושיה זו בפשטות, כך ניתן להניח שאבא חליפא עצמו לא יחשוב כלל להקשות קושיה כ"כ חלשה. כיצד אם כן, היה פשוט לרבי חייא בר אבא שאבא חליפא יקשה קושיה זו ("לחדודי הוא דבעי"), עד שהסתיר ממנו את התשובה האמתית בתחילה?

בנוסף, יש לעמוד על כך שדברי רבי חייא בר אבא האחרונים אינם ברורים דיים. מה משמעות המילים "ואתה מבקש לאבדה ממני"? האם הוא יאבד את החידוש הזה כאשר יתגלה לאחרים? (וגם אם אמר זאת ע"מ "לחבב הטעם" וכהרשב"ם, משמעות הדברים עדיין אינה ברורה דיה).

סתירה בשיטת אבא חליפא קרויא

על מנת לפתוח את הפתח להבנה חדשה בסוגיה, יש להקשות קושיה נוספת. ישנה התייחסות נוספת של אבא חליפא לבנימין ותאומתו (בראשית רבה פב, ח):

אמר אבא חלפוי בן קורייה: תאומה יתירה נולדה עם בנימין.

דבריו אלו הם אינם קושיה או הצעה, הם מימרא פשוטה: לבנימין יש תאומה **יתירה**. כלומר לא תאומה אחת אלא שתי תאומות[ג]. כיצד דבריו אלו מתיישבים עם קושייתו לרבי חייא בר אבא? אם לבנימין ישנן שתי תאומות, מדוע הוא מקשה רק מתאומה אחת? ומה עם התאומה השניה? ואם דברי רבי חייא בר אבא נדחו ואין תאומה לדינה, האם גם דברי אבא חליפא נדחו, וגם לבנימין אין כלל תאומה? מה היחס בין דברי אבא חליפא בגמרא דידן לדבריו במדרש?

ג). וראה בלשון הפסיקתא זוטרתא (בראשית לה, יז): "אמר אבא חלבו בר קרייה: תאומה יתירה נולדה עם בנימין, שכל השבטים נולדה תאומה עמהם, וכאן –תאומה יתירה".

את מי יש למנות במניין היורדים?

יתרה מזו, דברי אבא חליפא במדרש אינם מתיישבים עם הנחת היסוד של שאלתו. בשאלתו הוא מניח שחסרה נפש אחת לשבעים היורדים למצרים, אך אם סובר שלבנימין ישנן שתי תאומות, הרי לנו שישנן שבעים ואחת נפשות ביורדי מצרים, וקושייתו מלכתחילה צריכה להיות הפוכה (שיש יותר מידי יורדים)!

קושייתו זו מכריחה לומר שלא את כל הנפשות יש למנות בירידה למצרים. המדרש מחדש שכל אחת מבני יעקב נשא את תאומתו (בראשית רבה פד, כא). לאור דברים אלו ניתן להבין מדוע התורה אינה מונה את תאומות בנימין: תאומות אלו הן החצי הרוחני של בנימין (נשותיו) וחציו הגשמי (תאומותיו), ממילא הן אינן נספרות כנפשות אחרות, אלא הם כלולות בו. כך יש לומר על כל בני יעקב: התורה אינה מונה את תאומות השבטים מפני שהן נספרות יחד עימם, מפני שכל תאומה היא גם חציו הגשמי וגם חציו הרוחני של תאומה (משיבת נפש [בראשית מו, כו]).

◆

היכן בנות יעקב?

הבנה זו מבארת להיכן נעלמו בנות יעקב. מתוך שבעים הנפש היורדים למצרים ישנן שתי בנות (דינה ושרח) וכל השאר זכרים. האם במשפחת יעקב לא היו כלל בנות? לא מסתבר לומר כך, שהרי בפתיחה למניין היורדים מעידה התורה (מו, ו-ז):

> ויקחו את מקניהם ואת רכושם אשר רכשו בארץ כנען ויבאו מצרימה יעקב וכל זרעו אתו. בניו ובני בניו אתו **בנותיו ובנות בניו** וכל זרעו הביא אתו מצרימה.

על פי האמור, בנותיו הן הן תאומות בניו (ונשותיהם). לפיכך הן אינן נמנות בנפרד, אלא הן כלולות במניין השבטים עצמם[ד].

◆

ד). ע"פ הבנה זו, מובן מדוע התורה מייתרת פעמיים את נשי בני יעקב (מו, כו): "כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה **יוצאי ירכו מלבד נשי בני יעקב** כל נפש ששים ושש". לאחר שהתורה אומרת שהיא מונה רק את יוצאי ירך יעקב, מדוע היא חוזרת ואומרת "מלבד נשי בני יעקב"? אלא שהתורה מדגישה שלמרות שנשי בני יעקב הן יוצאי יריכו, בכ"ז התורה אינה מונה אותן.

תאומות השבטים – היוצאים מן הכלל

לדברי המדרש האומר שלכל שבט נולדה תאומתו עמו, יש יוצאים מן הכלל. היוצא מן הכלל הראשון, המופיע כבר לעיל הוא בנימין "שכל השבטים נולדה תאומה עמהם, וכאן – תאומה יתירה". אך ישנו יוצא מן הכלל נוסף והוא יוסף אחיו. בשונה מכל שאר האחים, ליוסף לא היתה בכלל תאומה (פרקי דרבי אליעזר, לה). ויש להבין: מה נשתנו בני רחל, יוסף ובנימין שלא נולדה עמהם תאומה אחת כשאר השבטים?

◆

מה נשתנה ביוסף ובנימין?

התשובה לשאלה זו טמונה בדברי הגמרא על הולדתה של דינה (ברכות ס.):

"ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה" – מאי "ואחר"? אמר רב: לאחר שדנה לאה דין בעצמה ואמרה: שנים עשר שבטים עתידין לצאת מיעקב, ששה יצאו ממני, וארבעה מן השפחות – הרי עשרה. אם זה זכר, לא תהא אחותי רחל כאחת השפחות! מיד נהפכה לבת, שנאמר: "ותקרא את שמה דינה".

דברים אלו מורחבים מעט בתרגום יונתן (ל, כא):

ומן בתר כדין ילידת ברת [ואחרי זאת ילדה בת] וקרת ית שמה דינה, ארום אמרת דין הוא מן קדם ה' דיהון מני פלגות שבטיא [דין הוא מלפני ה' שאני אלד חצי מהשבטים], ברם מן רחל אחתי יפקון תרין שבטין, היכמא דנפקו מן חדא מן אמהתא [אך מרחל אחותי יצאו שני שבטים כמו מהשפחות], ושמיע מן קדם ה' צלותא דלאה [ה' שמע את תפילת לאה], **ואיתחלפו עובריא במעיהון והוה יהיב יוסף במעהא דרחל**[ה] **ודינא במעהא דלאה**

ה). **יוסף או בנימין?** - התרגום מוסיף על דברי הגמרא; ראשית, הגמרא אינה מציינת שגם רחל היתה מעוברת באותה שעה. שנית, התרגום מלמד שעובר זה שהוחלף עם דינה הוא יוסף. במדרש ישנה שיטה אחרת (בראשית רבה עב, ו): "אמר רבי יהודה בן פזי: אף על היושבת על המשבר יכול להשתנות...אמר לו: עיקר ברייתו זכר היתה, ומתפלתה של רחל, שאמרה: יוסף ה' לי בן אחר נעשה נקבה, אמר רבי חנינא בן פזי: אמהות נביאות היו ורחל מן האמהות...".

[והתחלפו העוברים ממעי רחל ולאה. יוסף הובא למעי רחל ודינה למעי לאה].

התרגום מלמדנו שבתחילה לאה היתה מעוברת ביוסף ורחל בדינה, ורק לאחר תפילת לאה נתחלפו העוברים. בעקבות דברי המדרש שכל שבט נולדה תאומתו עמו, ניתן להעריך שזו היתה המציאות גם כאן: כאשר לאה היתה מעוברת ביוסף, היא היתה מעוברת יחד איתו גם בתאומתו. לעומת זאת, כאשר רחל היתה מעוברת בדינה, לא היתה לה תאומה, מפני שאין לדינה צורך בתאומה (שהרי היא אינה יכולה להתחתן איתה).

לאחר שהחליף הקב"ה את יוסף ודינה נוצרה מציאות חדשה: דינה עברה למעי לאה ונולדה יחד עם תאומתו של יוסף, ואילו יוסף עבר למעי רחל ונותר לבדו! בעיבורה השני של רחל בבנימין, התעברה רחל גם בתאומתו של בנימין וגם בתאומה נוספת – ליוסף.

◆

ע"פ המדרש, תפילתה של רחל **לאחר** לידת יוסף היא זו שגרמה לדינה להיות בת ולא בן, ומשמע שבנימין הוא שהיה ראוי להיות בת ולא יוסף. אך אולי יש לתרץ שתפילתה של לאה גרמה ליוסף להיות בן (אך עדיין נותרה אפשרות שדינה תהיה בן ובנימין יהיה בת) ותפילתה של רחל גרמה לבנימין להיות בן (ולכן דינה הפכה לבת). או שמא יש לגרוס במדרש כגרסת הירושלמי, שאינו גורס את המילים 'יוסף ה' לי בן אחר' (ברכות ט, ג): "אמר יהודה בן פזי: אף היושבת על המשבר יכול להשתנות...רב בשם דבית ינאי: עיקור עיבור של דינה זכר היה, מאחר שנתפללה רחל נעשית נקבה. הדא היא: ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה. מאחר שנתפללה רחל נעשית נקבה. ואמר רבי יהודה בן פזי בשם דבית רבי ינאי: אמנו רחל מנביאות הראשונות היתה...".

(ולולא דמסתפינא, הייתי מביא תירוץ נוסף: ניתן לראות בשמות כמה השבטים ששמותם לא ניתנו מסיבה אחת אלא מכמה סיבות. כך גם אצל יוסף: אסף אלוהים את חרפתי, ובנוסף: יוסף ה' לי בן. כשם שרחל התפללה לבן נוסף לאחר לידת יוסף, כך ודאי התפללה לפני לידתו. יתכן שהמדרש רומז בתפילתה השניה על תפילתה הראשונה. כעין זה אנו מוצאים פעמים רבות בחז"ל שאומרים שאדם מסוים אמר פסוק עוד לפני שפסוק זה נכתב [כגון שיוצאי מצרים/יהושע/דבורה וברק אמרו את פרקי ההלל שבתהילים (פסחים קיז.), ועוד רבות]. מסתבר לומר, שכוונת חז"ל היא שאדם זה אמר אמירה שזהה במהותה לפסוקים הללו. וכן בדידן).

ראיה נוספת שמדובר ביוסף ולא בבנימין ניתן למצוא בדברי האר"י ז"ל (שער הגלגולים, לו), שבנימין היה מנשמתו של יעקב שנתן ברחל. מדבריו ניתן ללמוד שנשמתו של בנימין היתה מלכתחילה אצל רחל ולא אצל לאה.

הצעת הסוגיה ע"פ האמור

לאחר כל האמור, יש לבחון מחדש את דברי הגמרא ממנה התחלנו:

> בעא מיניה אבא חליפא קרויא מרבי חייא בר אבא: בכללן אתה מוצא שבעים, בפרטן אתה מוצא שבעים חסר אחד! אמר ליה: תאומה היתה עם דינה, דכתיב: "ואת דינה בתו". אלא מעתה, תאומה היתה עם בנימן, דכתיב: "ואת בנימין אחיו בן אמו". אמר: מרגלית טובה היתה בידי ואתה מבקש לאבדה ממני, הכי אמר רבי חמא בר חנינא: זו יוכבד, שהורתה בדרך ולידתה בין החומות, שנאמר: "אשר ילדה אותה ללוי במצרים", לידתה במצרים ואין הורתה במצרים.

אבא חליפא קרויא יוצא מנקודת הנחה פשוטה שאת תאומות השבטים אין למנות. התאומות אינן נזכרות בתורה מפני שהן יחד עם בעליהן מהווים יחד 'נפש' אחת, ואין למנות אותן בנפרד. על גבי הבנה זו, מנסה רבי חייא בר אבא לחדש חידוש: תאומתה של דינה אינה נשואה לה ואינה בטלה אליה – וממילא יש למנות אותה בנפרד – תאומתה של דינה היא הנפש השבעים!

תירוץ זה הגיוני, אך הוא מעורר באבא חליפא קושיה, שהרי סברא דומה קיימת בבנימין. אמנם תאומתו הראשונה של בנימין היא ככל תאומות השבטים (ואין למנות אותה), אך תאומתו השניה היא אינה חציו השני, במהותה היא תאומתו של יוסף[ו]. אם סברתו של רבי חייא בר אבא נכונה ויש למנות את תאומת דינה,

---

ו). כאמור לעיל, ראייתו של אבא חליפא קרויא לקיומה של תאומתו השניה של בנימין, היא פסוק מירידת האחים לשבור אוכל במצרים, בפעם השניה. ולכאורה יש לשאול: כיצד תאומתו של בנימין קשורה לירידתו לשבור אוכל במצרים? התשובה לשאלה זו טמונה במדרש (בראשית רבה [תיאודור-אלבק] צג, יד):

> ...וישא עיניו וירא את בנימן אחיו - אמר רבי שמואל בר נחמן: בשעה שראה יוסף את בנימן מיד נתקררה דעתו... באותה שעה אמר להן: קרבוהו אצלי, והיה משאיל אותו: בני כלום אח יש לך? אמר לו: אח היה לי ואיני יודע להיכן הלך. אמר לו: **יש לך אשה**? אמר לו: יש לי אשה ועשרה בנים. אמר לו: מה שמן? אמר לו: בלע ובכר ואשבל וגו'... מפני מה קראת להם השמות הללו? אמר לו: כולן קראתי אתם על שם אחי...

ראִייתו הזו של יוסף את בנימין, לא היתה ראיה בעלמא (שהרי כבר ראה אותו לפני כן [בראשית מג, טז]). יוסף תהה על קנקנו של בנימין. האם בנימין עדיין אוהב אותו כאח וקשור אליו? ע"פ המדרש, חלק ממבחן זה בא לידי ביטוי בשאלה על אשתו של בנימין ועל ילדיו. על פי דברי אבא חליפא קרויא

אזי יש למנות גם תאומתו השניה של בנימין, וממילא אנו מגיעים לשבעים ואחת נפשות!

קושייתו של אבא חליפא קרויא היא קושיה אלימתא. רבי חייא בר אבא נאלץ לחזור בו מתירוצו: "מרגלית טובה היתה בידי ואתה מבקש לאבדה ממני...". לא נותר אלא לתרץ כרבי חמא בר חנינא: "זו יוכבד".

סיכום

ראינו את פשט הגמרא אותו מציע הרשב"ם. לאור מדרשים נוספים וקושיות על פירושו, הצענו פירוש חדש לסוגיה, העונה על כל השאלות שהועלו ומתיישב עם המדרשים השונים. אם הצעתי נכונה, יתכן שישנן סוגיות נוספות באגדה שיש ללמוד בדרך זו: יש להשוות אותם למדרשים מקבילים, להקשות את הקושיות הנדרשות ולחפש תירוצים מתאימים. לימוד האגדות בעיון יכול לפתוח פתח להבנות מיוחדות ולפשטים מתחדשים, המאירים אור חדש על קריאת המדרשים הללו.

ניתן ללמוד שאשתו הזו של בנימין היא תאומתו השניה, זו שכביכול שייכת ליוסף. נישואיו של בנימין לתאומתו השניה, קשור באופן ישיר לקשר של בנימין ליוסף. בנישואיו אליה הוא מבחינתו כביכול **מייבם את אשת אחיו** (שהרי היא כביכול תאומתו, והיא מיועדת לו), ולפיכך הוא קורא לכל בניו ממנה, על שם אחיו הנפטר כדאיתא במדרש לעיל, וכלשון התורה (דברים כה, ו).